

Łukasz S. Kopera

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

KANONICY REGULARNI LATERAŃSCY NA POGRANICZU POLSKO-RUSKIM – OD KLASZTORU DO PROWINCJI

1. Wprowadzenie

Obecność kanoników regularnych na ziemiach polskich potwierdzają źródła z pierwszej połowy XII w., ale pierwsi zakonnicy mogli dotrzeć tu znacznie wcześniej. Wśród najstarszych ośrodków życia kanonicznego znane są: Trzemeszno pod Gniezmem, Czerwińsk nad Wisłą na Mazowszu oraz Sobótka pod Wrocławiem. Ten ostatni przeniesiony następnie na Piasek do Wrocławia¹. Opinia na temat pochodzenia kanoników regularnych w polskim środowisku uczonych jest podzielona. Jedni utrzymują, że przywędrowali oni z Arrouaise w południowej Francji, inni zaś, że z terenów dzisiejszej Belgii (Wallonia), gdzie istniała najsilniejsza tradycja kanonikatu regularnego². Obok trzech ważnych „gniazd” zakonu na ziemiach polskich (Trzemeszno, Wrocław, Czerwińsk) powstało kilkanaście pomniejszych prepozytur autonomicznych, najwięcej fundowanych jeszcze przed końcem XV stulecia. Wśród nich klasztory w: Mstowie (połowa XII w.), Żaganiu (1217 r.), Kaliszu (1358 r.), Oleśnie (1375 r.), Krakowie (1405 r.), Kłodawie (1427 r.), Kłobucku (1454 r.), Krzepicach (1466 r.), Kraśniku (1468 r.), Kurozwękach (1487 r.) i w Lubrańcu (1497 r.)³.

---

¹ V. m.in.: W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 193–200; K. Łatak, *Początki ruchu kanonicznego na ziemiach polskich*, [w:] *Miscellanea scientifica in honorem beatissimi patris Joannis Pauli*, ed. S. Strękowski, Elk-Suwałki 1999, s. 232; id., *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, B. Makarczyk, Kraków 2005, s. 20; B. Kürbis, *O początkach kanonii w Trzemesznie*, [w:] *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Prof. Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i in., Poznań 1970, s. 327–342; A. Bachulski, *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, Warszawa 1929, s. 7; A. Pobóg-Lenartowicz, *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 1992, nr 101, s. 85.

² K. Łatak, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce...*, s. 21; A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku: życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999, s. 39.

³ V.: K. Łatak, *Prepozytury autonomiczne i kongregacje centralistyczne kanoników regularnych w dawnej Polsce*, „Elckie Studia Teologiczne”, 2001, nr 2, s. 116–122.

Prepozytury autonomiczne tworzyły tzw. obediencje, czyli nieformalne kongregacje. Oznaczało to, że poszczególne klasztory zachowywały regułę zakonną i przepisy życia kanonicznego zgodnie z tradycją domu macierzystego, ale w sprawach wewnętrznych rządziły się samodzielnie. Przejawiało się to m.in. w wyborze przełożonego (prepozyta) konwentu, którego zakonnicy w obediencjach dobierali spośród własnego grona. W 1446 r., kiedy papież Eugeniusz IV zatwierdził nową kongregację laterańską w Rzymie, poszczególne klasztory polskie podjęły decyzję o przyłączeniu się do jej struktur. Pierwszą prepozyturą, która postanowiła poddać się pod opiekę opata rezydującego na Lateranie, była prepozytura Bożego Ciała w Krakowie. Afiliacji dokonała w grudniu 1503 r.⁴

Prepozytura krakowska Bożego Ciała uchodzi za najbardziej znaczącą wśród klasztorów kanonicznych w Polsce, nie tylko z racji swego położenia w królewskim mieście, ale dlatego, że zdołała stworzyć struktury własnej kongregacji, a nadto utrzymać ciągłość życia kanonicznego w kraju. Kanonicy regularni przybyli do Krakowa z Kłodzka pod koniec XIV w. na zaproszenie pary królewskiej Jadwigi i Władysława Jagiełły. Dokument fundacyjny dla krakowskiego klasztoru wystawiono z datą 26 marca 1405 r.⁵ Zakonnicy zostali osadzeni przy kościele farnym na Kazimierzu, którego budowę zainicjował jeszcze król Kazimierz Wielki. Dzieła ukończenia jednej z największych i najwspanialszych świątyń Krakowa zakonnicy dokonali przy wsparciu Jagiellonów ok. 1500 r. Wtedy odbyła się jej konsekracja pod wezwaniem Bożego Ciała najprawdopodobniej z rąk kard. Fryderyka Jagiellończyka⁶. Kanonicy regularni na Kazimierzu przejęli po księżach diecezjalnych wszystkie obowiązki duszpasterskie właściwe dla funkcjonowania placówek parafialnych, a przy tym zdołali uczynić z krakowskiego klasztoru centralny ośrodek kanonicznego życia w kraju. Szczególną troskę zakonnicy roztoczyli nad miejscową szkołą parafialną oraz szpitalem dla ubogich⁷. Przy klasztorze powstało skryptorium i potężna biblioteka, a dzięki energicznej działalności kanoników

---

⁴ Id, *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999, s. 72–73.

⁵ Prof. I. Pietrkiewicz przekonuje, że fundacja prepozytury na Kazimierzu była zamiarem Kazimierza Wielkiego, który chciał sprowadzić do niej zakonników z opactwa św. Wiktora w Paryżu. Tezę tę potwierdza tradycja zakonna, która wiąże fundację klasztoru Bożego Ciała z otwarciem przy niej Akademii Krakowskiej. I. Pietrkiewicz, *Książka jako świadectwo kultury krakowskiego konwentu kanoników regularnych na przestrzeni XV–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, 2001, nr 61, s. 2, 126, przyp. 3; K. Łatak, *Dwór królewski wobec klasztoru kanoników regularnych Bożego Ciała w Krakowie w XV i XVI wieku*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich i A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole-Warszawa 2005, s. 119.

⁶ K. Łatak, *Biskupi wobec krakowskiej kongregacji kanoników regularnych laterańskich do połowy XVII w.*, [w:] *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich i A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa-Wrocław-Opole 2000, s. 152.

⁷ W. Urban, *Szkoła parafialna Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. w świetle krakowskiego Archiwum Archidiecezjalnego*, „Nasza Przeszłość”, 1992, nr 78, s. 387; cf.: B. Przybyszewski, *Krakowskie szkolnictwo parafialne przy końcu średniowiecza*, [w:] *Z przeszłości Krakowa*, red. J.M. Małecki, Warszawa-Kraków 1989, s. 63–68; J. Krukowski, *Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku*, Kraków 2001, s. 23; K. Łatak, *Szkoły parafialne Kanoników Regularnych Laterańskich w Małopolsce w czasach staropolskich*, „Nasza Przeszłość”, 2012, nr 117, s. 361; K. Łatak, S. Nalbach, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009, s. 158.

nastąpiło ożywienie kontaktów zakonu z Uniwersytetem Jagiellońskim, gdzie studiowało wielu wychowanków kazimierskiej szkoły, a wykłady prowadzili uczeni kanonicy regularni. Nowością w parafii kazimierskiej była zaprowadzona apteka⁸. Rzeczywistość wewnątrzklasztorną kazimierskiego domu warunkowały reguła i konstytucje przywiezione przez pierwszych prepozytów. W świetle tych dokumentów centrum życia kanonickiego stanowiła liturgia o charakterze wspólnotowym. Zakonnicy byli zobowiązani do uczestnictwa w modlitwie brewiarzowej (*officium divinum*), mszy świętej konwentualnej, procesji, posiłkach, studium i rekreacji⁹.

W XVI w. krakowska prepozytura kanoników regularnych zwiększyła zależność od siebie kilku poszczególnych domów zakonnych i w ten sposób rozpoczęła starania o utworzenie formalnej kongregacji. Za takim posunięciem przemawiały także względy osobowe. Prepozyturę krakowską tworzył zwykle najliczniejszy konwent, podczas gdy placówki stanowiące obediencje nie posiadały licznych powołań. Wielkim orędownikiem zawiązania kongregacji krakowskiej był prepozyt Jan Niczkoniusz (1526–1544). Jego obecność na spotkaniach z przedstawicielami poszczególnych klasztorów autonomicznych, wymiana korespondencji, rozwiązywanie spraw personalnych, także tych dotyczących formacji intelektualnej przyszłych kanoników, przyniosły pożądane skutki. Jako pierwsza klasztorowi krakowskiemu podporządkowała się jurysdykcyjnie w 1510 r. prepozytura kurozwęcka¹⁰. Jej zależność od macierzystego domu na Kazimierzu opierała się przede wszystkim na podejmowanych decyzjach personalnych, które dla konwentu kurozwęckiego były ustalane na kapitule krakowskiej, gdzie m.in. wybierano prepozyta. W 1525 r. o unię jurysdykcyjną wystąpiła przeżywająca poważne problemy personalne kanonia kłobucka. Brak jednak aprobaty biskupa krakowskiego dla sprawy spowodowało przywrócenie prepozyturze w Kłobucku autonomii¹¹. Inicjatywę zjednoczenia domów obediencji krakowskiej podjął na nowo na początku XVII stulecia prepozyt Marcin Kłoczyński (1612–1644)¹², gorliwy reformator zakonu w dobie kryzysu życia zakonnego po wielkiej reformacji. Dzięki staraniom prepozyta Kłoczyńskiego doszło do otwarcia nowych placówek zakonnych, najwięcej na ziemiach Wielkiego Księ-

⁸ Odzwierciedleniem szeroko pojętego duszpasterstwa przez zakonników są liczne dzieła z zakresu prawa, historii, medycyny i nauk przyrodniczych, gromadzone w bibliotekach klasztornych. V.: I. Pietrkiewicz, *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003; K. Łatak, *Biblioteka kanoników regularnych laterańskich w Krakowie do końca XVI wieku*, „Echa Przeszłości”, 2002, nr 3, s. 27–46; id., S. Nalbach, *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych...*, s. 272–273; A. Świerk, *Średniowieczna biblioteka kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 99–101; A. Pobóg-Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku...*, s. 163–164; M. Łobaza, *Książka i księżnica w klasztorze Kanoników Regularnych Laterańskich w Mstowie w czasach staropolskich*, [w:] *Mstów: miasto – klasztor – parafia na przestrzeni wieków*, red. K. Łatak, Łomianki 2013, s. 319.

⁹ K. Łatak, *Kongregacja krakowskich kanoników regularnych Bożego Ciała*, Kraków 2002, s. 71–72.

¹⁰ Id., *Kongregacja krakowska kanoników regularnych...*, s. 54, 203 i nast.; B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, Kraków 1999, t. 2, s. 62.

¹¹ K. Łatak, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych...*, s. 53–54.

¹² V. J. Bieniarzówna, *Kłoczyński Marcin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1967–1968, t. 13, s. 56; K. Łatak, *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała kanoników regularnych laterańskich w Krakowie*, Kraków 2005, s. 85–96.

stwa Litewskiego (skrót: WKL), m.in. w Krzemienicy (1617 r.), Bychowie (1618 r.), Wilnie (1625 r.), Sucheju (1626 r.)¹³. Pierwszym jego sukcesem w sprawie scalenia klasztorów na wzór kongregacji było zwołanie w dniach 18–26 października 1626 r. w opactwie krakowskim kapituły generalnej, w której po raz pierwszy wspólnie uczestniczyli prepozyci z kanonii kraśnickiej, kurozwęckiej, bychowskiej, krzemienieckiej, wileńskiej i suskiej. Udziału we wspólnym zgromadzeniu odmówiła początkowo prepozytura kłobucka. Na zjednoczonej kapitule ojcowie jednogłośnie przyjęli wniosek o powołaniu własnej kongregacji krakowskiej, nazywanej w historiografii kongregacją Bożego Ciała. Po uzgodnieniu reguł prawnych nową kongregację zakonną ze stolicą w Krakowie zatwierdził bullą z dnia 5 maja 1644 r. papież Urban VIII¹⁴.

W momencie ustanowienia kongregację krakowską tworzyło siedem kanonii, do których jeszcze przed końcem XVII w. przystąpiły kolejne trzy: wolbromska, słonimska i kłobucka. Ta ostatnia uzyskała afiliację w 1677 r. za zgodą biskupa krakowskiego Andrzeja Trzebickiego (1607–1697)¹⁵. Wraz z powołaniem nowych placówek zwiększyła się liczba zakonników. Stan personalny klasztorów kanonickich nigdy nie należał do imponujących jak na warunki polskie, ale zwykle wahał się w granicach 90 członków. Najliczniejszy pozostawał klasztor krakowski, który tylko w 1697 r. osiągnął rekordową liczbę 86 zakonników. Placówki, tj. Kłobuck, Krzemienica, Kurozwęki czy Wilno, posiadały przeciętnie 8/12-osobowe składy konwentu¹⁶. Trzeba pamiętać, że co niektóre prepozytury miały także dependencje (parafie filialne), gdzie zwykle rezydowało 1/2 kanoników. Do końca XVIII w. kanonicy regularni zdołali na ziemiach polskich (Korona i Wielkie Księstwo Litewskie) utworzyć 48 klasztorów, w tym 2 opactwa, 28 prepozytur i 18 parafii filialnych¹⁷.

2. Pierwsze fundacje dla kanoników regularnych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego – Krzemienica i Bychów

Powołaniu klasztorów na ziemiach WKL sprzyjały zarówno stabilizacja Kościoła po reformach *Tridentinum*, wzrost pobożności na terenach litewskoruskich, objętych od połowy XVII w. nawałą wojenną, jak też znakomita kondycja ośrodka kanonickiego w Krakowie pod rządami prepozyta Marcina Kłoczyńskiego¹⁸.

¹³ K. Łatak, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków 2002, s. 115 i nast.

¹⁴ Ibid., s. 54–55; id., *Kanonicy regularni laterańscy kongregacji krakowskiej*. Ogólny zarys dziejów, „Ełckie Studia Teologiczne”, 2000, nr 1, s. 147–155; Z. Jakubowski, *Stan badań nad kongregacją krakowską kanoników regularnych laterańskich*, [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX w.*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, s. 12–26.

¹⁵ Fundacja kanoników regularnych w Wolbromiu nastąpiła w 1633 r., w Słonimiu w 1650 r. Prepozytura kłobucka w kongregacji krakowskiej pozostawała do 1701 r. K. Łatak, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych...*, s. 55.

¹⁶ Ibid., s. 63–67.

¹⁷ P.P. Gach, *Kasaty klasztorów kanonickich w XIX stuleciu*, [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy w Polsce. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX wieku*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, s. 77–78; cf.: J. Flaga, *Zakony męskie w Polsce około 1772 roku*, Lublin 1991, t. 2, cz. 1, s. 206–207.

¹⁸ K. Łatak, op. cit., s. 36–45.

Pierwsza ekspansja kanoników regularnych na wschodnie krańce Rzeczypospolitej miała miejsce w 1617 r. Doszło wówczas do fundacji prepozytury w Krzemienicy, położonej w województwie nowogródzkim. Jej fundatorem był Mikołaj Wolski z Podhajec (zm. 1621 r.), kasztelan witebski, starosta krzepicki, rabsztyński i olsztyński wraz z żoną Barbarą Woynianką¹⁹. Ten sam starosta Wolski fundował już wcześniej nowy zespół klasztorny dla kanoników regularnych w Kłobucku, gdzie posiadał także swoją rezydencję²⁰. Fundację klasztoru planowano już w 1616 r., ale dopiero przybycie do Krzemienicy z konwentu Bożego Ciała w Krakowie pierwszych dwóch kanoników regularnych ks. Jana Chryzostoma Korsaka (zm. 1652 r.) i ks. Pawła Siecianowskiego (zm. 1616 r.) w roku następnym wyznacza początkowe dzieje tamtejszej prepozytury. Dnia 7 grudnia 1617 r. fundację krzemieniecką zatwierdził biskup wileński Eustachy Wołłowicz, ale pełnoprawny dokument fundacyjny wystawiono dwa lata później, z datą 30 kwietnia 1619 r. Akt został następnie powtórzony i uzupełniony 1 czerwca 1620 r., a po śmierci Mikołaja Wolskiego potwierdzony przez jego syna Kazimierza Stanisława Wolskiego (zm. 1646 r.), kasztelana witebskiego, w dniu 20 czerwca 1629 r.²¹ Całkowite uposażenie klasztoru z fundacji Wolskich stanowiły folwarki w Kwaterach, Marcinowiczach, i Szydłowiczach, folwark i młyn w Ostrowszczyźnie, wieś Wiejszyce, łąki w Zadworzu oraz dziesięciny z 20 wsi składających się na parafię²².

Krzemienica w momencie przybycia kanoników regularnych nie posiadała większego znaczenia w regionie, a dopiero z czasem, wraz z ekspansją zakonników, zaczęła odgrywać pewną rolę ośrodka religijno-kulturowego i gospodarczego. Jeszcze w roku przybycia do Krzemienicy kanonicy regularni rozpoczęli wznoszenie klasztoru z kościołem pod wezwaniem Bożego Ciała. Jego tytuł i styl architektoniczny nawiązywały bezpośrednio do domu macierzystego na Kazimierzu. Budowę kościoła, którą według umowy dotował starosta Wolski, ukończono w 1628 r. Klasztor finansowany był natomiast przez zakon i jego budowa potrwała dłużej. Wnętrze kościoła ozdobiono obrazami z kręgu Dollabelli – artyście, który stworzył wspaniałą scenę Bożego Narodzenia w kościele kanoników krakowskich. Ukończoną świątynię konsekrował dopiero w 1657 r. biskup wileński Jan Zawisza Dowgiałło²³. Uroczystość odkładano zapewne na czas zakończenia budowy klasztoru, aby zakonnicy mogli zaprezentować się przed okolicznym duchowieństwem w jak najlepszej formie.

Szczegółowe wyposażenie kościoła i klasztoru krzemienieckiego określają wizytacje prepozytury prowadzone przez klasztor krakowski. Jedną z nich, przechowywaną w Archiwum Jasnej Góry w Częstochowie, z datą 1782 r. przekazuje opis zespołu, jako zadbane i w dobrym stanie. W kościele umieszczonych było siedem ołtarzy, ambona, trzy konfesjonały i chór organowy. Ołtarz główny

¹⁹ S. Ranatowicz, *Casimiriae civitatis...*, rkps, Biblioteka Jagiellońska, sygn. 3742 III, k. 29v, 148v; K. Łatak, op. cit., s. 115; I. Pietrkiewicz, *Biblioteki kanoników regularnych laterańskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego – zarys problematyki badawczej*, [w:] *Przemijanie i trwanie...*, s. 421.

²⁰ J. Laberschek, *Na przełomie wieków XVI i XVII*, [w:] *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1998, s. 167.

²¹ K. Łatak, op. cit., s. 116.

²² *Ibid.*, s. 117.

²³ *Ibid.*, s. 117; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912, s. 227.

był drewniany i w opinii wizytującego stanowił całą ozdobę kościoła. Ołtarze boczne, również drewniane, były pomalowane w kolorze marmuru, ale nie miały jeszcze obrazów. Zupełnie nowe umeblowanie miała zakrystia. Klasztor posiadał wiele pomieszczeń, wśród nich 11 pokoi dla zakonników, pokoje dla prepozyta i wizytatora oraz trzy dla służby. Roczne dochody klasztoru obliczone były na 10 835 florenów polskich, a wydatki na 11 532 florenów polskich²⁴.

Kanonicy regularni w Krzemienicy zaprowadzili zwyczajne duszpasterstwo parafialne, na które składały się troska o życie sakramentalne wiernych i opieka nad ustanowionymi bractwami kościelnymi, m.in. różańcowym, Najświętszego Sakramentu i Pięciu Ran Chrystusa. Duszpasterstwem objętych było blisko 10 tys. wiernych z 20 miejscowości należących do parafii. Wzorem domu krakowskiego zakonnicy prowadzili przy klasztorze bibliotekę, szkołę parafialną oraz szpital²⁵. Konwent nigdy nie przekroczył tam liczby 9 zakonników, ale i wśród tak małej populacji wartym odnotowania są postaci ks. Krzysztofa Łoniewskiego (historiografa), Wacława Szelegańskiego i Szymona Jaroszewicza, (teologów) oraz Firmina Kaczorowskiego (profesora filozofii). Klasztorem zarządzało łącznie 28 prepozytów²⁶.

Po III rozbiore Polski, w 1795 r. prepozytura krzemieniecka zerwała więzi jurysdykcyjne z konwentem generalnym w Krakowie, a w maju 1796 r. weszła w skład utworzonej prowincji rosyjsko-litewskiej. Udział zakonników najpierw w insurekcji kościuszkowskiej 1794 r., a następnie w powstaniu listopadowym 1830–1831 r. przekreślił istnienie klasztoru. Dekret kasacyjny wydano z dniem 18 lutego 1832 r.²⁷

Drugą „wschodnią” fundacją dla kanoników regularnych był klasztor bychowski (Białoruś). Zrealizowano ją w 1618 r. dzięki Janowi Karolowi Chodkiewiczowi – hetmanowi wielkiemu litewskiemu i wojewodzie wileńskiemu²⁸. Rozmowy o fundacji klasztoru prowadzono już w 1616 r., co potwierdza wymiana korespondencji pomiędzy prepozytem Kłoczyńskim a hetmanem Chodkiewiczem²⁹. Jednak dopiero przybycie do Bychowa z konwentu Bożego Ciała w Krakowie pierwszych czterech kanoników regularnych dnia 9 marca 1618 r. wyznacza początkowe dzieje tamtejszej prepozytury. Dnia 15 marca 1618 r. fundację zatwierdził biskup wileński Eustachy Wołłowicz, a rzeczywisty akt erekcyjny został wydany dla niej dopiero 19 sierpnia 1619 r.³⁰ Zgodnie z wolą fundatora uposażenie klasztoru stanowiły majątki w Łubienicach,

²⁴ Archiwum Jasnej Góry (skrót: AJG), Acta Visitationum Monasteriorum seu Prepositorum Canonicorum Regularium Lateranensium Ordinis S. Augustini Congregationis Cracoviensis Anno Dni 1782 conscripta, sygn. 254, s. 9–15; cf.: K. Łatak, op. cit., s. 117–118.

²⁵ Ibid., s. 118; I. Pietrkiewicz, op. cit., s. 427–428; ead, *Księgozbiory konwentów i szkół kanoników regularnych laterańskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Nasza Przeszłość”, 1999, nr 92, s. 487–497.

²⁶ K. Łatak, op. cit., s. 118–119.

²⁷ Spis prepozytów klasztoru krzemienieckiego podaje: K. Łatak, op. cit., s. 119; P.P. Gach, op. cit., s. 88.

²⁸ S. Ranatowicz, op. cit., k. 29v, 148v; K. Łatak, op. cit., s. 120; I. Pietrkiewicz, *Biblioteki kanoników regularnych...*, s. 422.

²⁹ V.: *Listy 1616–1889*, [w:] Archiwum Prowincji Polskiej Kanoników Regularnych Klasztoru Bożego Ciała w Krakowie, za: K. Łatak, op. cit., s. 120.

³⁰ Ibid., s. 120.

Chomiczach, Ozieranach i Kruszynie oraz dziesięciny z należących do parafii wsi. Prepozytura zdołała utworzyć trzy placówki filialne – w Żurawiczach, Ozieranach i Karpilówce, które z czasem przekształciły się w regularne prepozytury³¹.

Dla osadzenia zakonników Jan Karol Chodkiewicz w Bychowie wznosił w latach 1617–1619 drewniany zespół klasztorny z kościołem pod wezwaniem św. Kazimierza. Świątynię konsekrował w dniu 13 sierpnia 1622 r. biskup Wołłowicz. Parafia katolicka św. Kazimierza w Bychowie była w tym czasie jedną z nielicznych, jakie znajdowały się wówczas na terenach dzisiejszej Białorusi. Powołanie placówki parafialnej pod zarządem zakonników było więc dużym wyzwaniem dla jej duszpasterzy, jak również dawało szansę na rozwój kulturalno-gospodarczy ośrodka bychowskiego.

Kościół i klasztor kanonicki ulegał trzykrotnie grabieżom i pożarom. Pierwszy raz w 1657 r., drugi raz w 1695 i kolejny w 1707 r. Ostatnie zniszczenia były na tyle silne, że zespół budynków należało dźwignąć z fundamentów. Refundatorem klasztoru okazał się wówczas Wilhelm de Cenefix. Budowa trwała kilkadziesiąt lat, aż do roku 1766, kiedy wzniesiony kościół pod nowym wezwaniem Niepokalanego Poczęcia NMP konsekrował biskup wileński Feliks Towiański³². Świątynia z klasztorem, tak jak poprzednia, nawiązywała stylem architektonicznym do zespołu krakowskiego.

Kanonicy regularni bychowscy nie rozwinęli tu szerszej działalności. Konwent obliczony był na od 3 do 12 zakonników. Na czele wspólnoty stało łącznie 34 prepozytów³³. Na uwagę zasługują przełożeni ks. Jan Ryszkowski (1653–1657), ks. Tomasz Deszpoth (1691–1697) i ks. Remigiusz Skrzetuski (1703–1726), którzy musieli zmierzyć się z największymi problemami w dziejach prepozytury, organizując odbudowę zespołu po zniszczeniach wojennych. Przy klasztorze zakonnicy wzorem domu kazimierskiego prowadzili szkołę parafialną i szpital dla ubogich. Życie wewnętrzne kanoników warunkowały reguła i konstytucje, których ściśle przestrzegano.

Po II rozbiorze Polski kontakty kanoników bychowskich z domem macierzystym w Krakowie były znacznie utrudnione, aż do 1795 r., kiedy konwent został wyjęty spod jurysdykcji prepozyta generalnego, a w roku następnym włączony do nowo utworzonej prowincji rosyjsko-litewskiej. Z czasem prepozytura podzieliła los klasztorów w zaborze rosyjskim i 25 marca 1845 r. została skasowana³⁴.

3. Prepozytura w Wilnie

Za największą fundację kanoników regularnych w WKL uchodziła prepozytura w Wilnie na Antokolu. Pierwsi kanonicy regularni przybyli tam w 1625 r. na zaproszenie biskupa wileńskiego Eustachego Wołłowicza i zostali osadzeni przy drewnianym kościele św. Piotra i Pawła. Świątynia należała do kapituły katedralnej, która niedługo po śmierci biskupa Wołłowicza upomniwała się o jej zwrot, co groziło opuszczeniem przez kanoników regularnych Wilna.

³¹ Prepozyturę w Żurawiczach fundowano w 1715 r., w Ozieranach w 1772 r., w Karpilówce 1808 r. V.: Ibid., s. 122.

³² Ibid., s. 122–123; I. Pietrkiewicz, op. cit., s. 423.

³³ Nazwiska prepozytów wyliczył niegdyś: K. Łatak, op. cit., s. 122–123.

³⁴ P.P. Gach, op. cit., s. 88; K. Łatak, op. cit., s. 122.

Z pomocą zakonnikom przyszedł wówczas nowy rządcą diecezji wileńskiej, biskup Abram Woyna, który wymógł na kapitule zrzeczenie się prawa do parafii antokoleńskiej. Ponieważ biskup Wołłowicz nie wydał stosownego dokumentu fundacyjnego dla sprowadzonych kanoników regularnych, o taki postarali się zakonnicy u jego następcy, biskupa Wojny, który akt fundacyjny wystawił z datą 30 listopada 1638 r.³⁵ Parafia, którą obejmowali kanonicy wileńscy na Antokolu była bardzo rozległa. Składały się na nią wspomniany kościół św. Piotra i Pawła, plac z ogrodem i mały, częściowo murowany domek, służący za mieszkanie zakonnikom. Do parafii należała także większość przedmieścia Antokolu oraz majątki Wirszupy, Kojrany, Antowile oraz Werki z folwarkami³⁶.

Po uprawomocnieniu swojego pobytu kanonicy regularni przystąpili do budowy odpowiedniego klasztoru i kościoła, godnych rezydencji kanonickich. Budowę zakonników wileńskich, poprzez składkę 200 złp wspomogli kanonicy regularni z sąsiednich klasztorów w Krzemienicy i Bychowie. Nowo wystawione budynki konsekrował w 1646 r. biskup Woyna³⁷. Moment dziejowy, w jakim przyszło organizować prepozyturę wileńską nie był sprzyjający. Jeszcze w połowie XVII w. klasztor został zniszczony w wyniku działań wojennych, a prawie wszyscy zakonnicy uszli z miasta do Królewca. Organizacją prepozytury zajął się na nowo prepozyt Benedykt Samotulski (1658–1685). Początkowo rekonstrukcji poddano drewniany kościół. Zakupiono też murowaną kamienicę na rezydencję dla zakonników. Przełomowym momentem w dziejach prepozytury był rok 1666, kiedy podjęto decyzję o fundacji nowego murowanego zespołu kościelno-klasztornego. Fundację zrealizowano z nadania wielkiego hetmana litewskiego i wojewody wileńskiego Michała Kazimierza Paca przy współdziałaniu biskupa wileńskiego Aleksandra Sapiehy, który 29 czerwca 1668 r. położył kamień węgielny pod mury kościoła. Prace budowlane nadzorował architekt krakowski Jan Zaort. Ostatnie prace wykończeniowe przy kościele trwały w latach 1672–1675, kiedy montowano kopułę. Wkrótce nowo wybudowana świątynia zajaśniała jako perełka polskiego i europejskiego baroku. Stało się to za sprawą przyozdobienia ścian kościoła unikatowymi płaskorzeźbami mediolańskich artystów – Piotra Peretti i Jana Galli. W ołtarzu głównym, dwukondygnacyjnym „czarno farbowanym”, umieszczono obraz św. Piotra Apostoła. Ponadto w kościele było 7 ołtarzy bocznych. W 1677 r. rozpoczęto dobudowę do kościoła klasztoru na wzór krakowski. Prace po wielkich zastojach, będących wynikiem śmierci fundatora Paca, doprowadzono do względnego końca w 1705 r.³⁸.

Wileński zespół klasztorny kanoników regularnych uchodził za drugi co do ważności w kongregacji krakowskiej Bożego Ciała. Konwent obliczony był na od 3 do 16 zakonników. Kanonicy oprócz zwykłego duszpasterstwa parafialnego prowadzili tam na dużą skalę bibliotekę, szkołę, szpital dla ubogich oraz posiadali prawo przyjmowania i kształcenia kandydatów do zakonu, a więc prowadzili nowicjat i studium wewnętrzne. Aktywność kanoników regularnych na

³⁵ S. Ranatowicz, op. cit., k. 29v, 148v.; I. Pietrzkiwicz, op. cit., s. 423; K. Łatak, op. cit., s. 123.

³⁶ A. Prašmantaitė, *Dzieje kanoników regularnych laterańskich w „Kronice Antokolskiej”*, [w:] *Przemijanie i trwanie...*, s. 467–468;

³⁷ K. Łatak, op. cit., s. 124.

³⁸ S. Lorentz, *O architekcie Janie Zaorze i dekoratorach kościoła św. Piotra i Pawła na Antokolu w Wilnie*, Lwów 1938 („Dawna sztuka”, 1938, nr 1), s. 57 i nast.; K. Łatak, op. cit., s. 125.

polu naukowym, wzorem domu krakowskiego, była realizowana poprzez pracę na uniwersytecie wileńskim. Parafia antokolska, którą obsługiwali zakonnicy, w momencie II rozbioru Polski obliczona była na blisko 3000 wiernych, a jej dochody roczne wynosiły 13 463 floreny polskie, przy rozchodach 9 322 florenów³⁹.

Po III rozbiurze Polski prepozytura wileńska dostała się pod zabór rosyjski i zmuszona była zerwać więzi jurysdykcyjne z domem generalnym w Krakowie. W maju 1796 r. po utworzeniu prowincji rosyjsko-litewskiej, prepozytura weszła w jej skład, pełniąc funkcję domu generalnego. Kanonicy regularni nadal prowadzili przy prepozyturze szeroko rozumiane duszpasterstwo. Ze szczególną troską podchodzi do nauczania w zakresie szkół parafialnych, które prowadzili we wszystkich miejscach swego osiedlenia. W 1827 r. doszło do otwarcia szkoły powiatowej w Widzach, placówki ufundowanej jeszcze w czasach Pacy (1675 r.), gdzie nauczanie odbierała znaczna ilość uczniów w 5–6 klasach⁴⁰. Czynny udział kanoników regularnych w działalności patriotycznej, najpierw w insurekcji kościuszkowskiej, a później w powstaniu listopadowym i styczniowym, ściągnął na nich represje władz rosyjskich, a w konsekwencji doprowadził do kasaty prepozytury w 1864 r.⁴¹.

4. Utworzenie prowincji litewsko-rosyjskiej św. Michała Archaniola, jej rozwój i upadek

Rozpad Rzeczypospolitej w końcu XVIII w. spowodował jednocześnie rozerwanie struktur Kościoła katolickiego, który odtąd znalazł się pod wpływem trzech nieprzyjaznych mu mocarstw. Zaborcy, mając świadomość, że Kościół mógłby się stać czynnikiem jednoczącym dawne ziemie Rzeczypospolitej, przystąpili natychmiast do rewizji jego granic administracyjnych. W pierwszej kolejności państwa zaborcze podjęły kontrolę nad zakonami i parafiami, ustawiając dla nich nowe struktury kościelne. W interesującym nas zaborze rosyjskim sprawy Kościoła rzymskokatolickiego regulowano na mocy dekretu carycy Katarzyny II z września 1795 r. W ten sposób uniemożliwiono wykonywanie czynności jurysdykcyjnych w klasztorach znajdujących się na ziemiach włączonych do imperium przez przełożonych zakonów rezydujących w innym zaborze. Wpływało to m.in. na swobodne przemieszczanie się duchowieństwa między klasztorami położonymi w ramach jednej kongregacji lub prowincji na obszarze trzech zaborów, kontakty zakonników z domami generalnymi, a ostatecznie na obsadę personalną stanowisk⁴².

Wobec zaistniałej sytuacji kanonicy regularni na Litwie zmuszeni byli do podporządkowania struktur organizacyjnych do warunków panujących w państwie zaborczym. W ten sposób, by zachować jedność klasztorów w złożonej sytuacji społeczno-politycznej, na kapitule w klasztorze słonimskim, która obradowała

³⁹ Ibid., s. 127.

⁴⁰ I. Pietrkiewicz, op. cit., s. 424; A. Prašemantaitė, op. cit., s. 472.

⁴¹ P.P. Gach, op. cit., s. 92; K. Łatak, op. cit., s. 127; E. Niebelski, *Kanonicy regularni laterańscy w powstaniu 1863 roku i ich późniejsze losy*, [w:] *Przemijanie i trwanie...*, s. 385–402; W. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, t. 3, cz. 2, Sandomierz 1938, s. 643–652.

⁴² B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 7: *Czasy nowożytność. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2003.

w dniach 26–31 maja 1796 r., powołano niezależną prowincję rosyjsko-litewską pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Nową prowincję zatwierdził arcybiskup mohylewski Stanisław Sierżeniewicz, a następnie biskup wileński Jan Kossakowski. W momencie ustanowienia prowincji tworzyło ją siedem klasztorów: Wilno, Bychów, Krzemienica, Słonim (ufundowany w 1650 r.), Ozierany i Żurwicze. W 1804 r. dołączył do niej dom w Widzach, a w 1820 r. dom w Karpilówce⁴³.

Centralnym ośrodkiem prowincji ustanowiono klasztor wileński, który otrzymał status domu generalnego. Na czele prowincji stanął rektor prezes, mający uprawnienia prepozyta generalnego. Urząd prezesa do roku 1833 był dożywotni, później jego kadencję kapituła określiła na trzy lata. Prezesa w wykonywaniu obowiązków mieli wspomagać dwaj konsulatorzy wybierani przez kapitułę. Prowincja sama miała zatroszczyć się o nabór i kształcenie nowych kandydatów do zakonu. Utrzymano zatem działalność nowicjatu i studium wewnętrznego w Wilnie. Drugi nowicjat znajdował się w klasztorze bychowskim. Klerycy studia wyższe odbywali na Uniwersytecie Wileńskim lub w Kolegium Misjonarzy. Tradycja zakonna do stanu duchownego przewidywała dopuszczanie najlepszych synów szlacheckich, ale wśród kandydatów nie brakowało także nowicjuszy z domów mieszczańskich i plebejskich. Od kandydatów wymagano znajomości początkowych nauk humanistycznych, czyli kursu gramatyki i retoryki. Zdarzało się, że do zakonu przyjmowano kandydatów w wieku dojrzałym, mających za sobą kształcenie w kolegiach jezuickich lub pijarskich, odbyte studia akademickie, staż pracy w różnych zawodach lub takich, którzy życia zakonnego czy kapłańskiego próbowali gdzie indziej. Zdarzały się przypadki, że do ślubów dopuszczano konwertytów, wdowców, a także, co było charakterystyczne dla terenów wschodnich, żonatych księży unickich. Zasady rekrutacji kandydatów określały konstytucje. Droga młodego adepta wiodła poprzez nowicjat, który u kanoników regularnych trwał zawsze rok. Nowicjusze mieszkali w odrębnej części klasztoru, a władzę nad nimi sprawował magister, wybierany na kapitule. Po zakończeniu formacji, nowicjusze przebywający w Wilnie i Bychowie składali śluby na ręce rektora prezesa, rezydującego w klasztorze wileńskim. Najzdolniejsi klerycy studia filozoficzno-teologiczne odbywali na uniwersytecie wileńskim, gdzie także wykładali kanonicy regularni, a mniej zdolni w Kolegium Misjonarzy. Formacja teologiczna kleryków trwała od 3 do 5 lat, w zależności od postępów w nauce i dojrzałości do przyjęcia święceń przez kandydata⁴⁴.

Rzeczywistość zakonną wewnętrzną i zewnętrzną określały reguła św. Augustyna oraz konstytucje, nazywane statutami, które w 1801 r. dostosowano dla nowej prowincji rosyjsko-litewskiej. Regulowały one, m.in. codzienny rytm życia w klasztorze, oparty na godzinach modlitw wspólnotowych, sposób spożywania posiłków, strój zakonny, wykorzystanie czasu na modlitwę i pracę (w tym studium), sposób sprawowania liturgii, a także formy pracy duszpasterskiej zakonników. Szczególnym zajęciem kanonika regularnego było oddawanie się lekturze w trakcie studium. Nie było to oczywiście zajęcie uprawiane samo w sobie, ale służyło realizacji życia apostołskiego zakonu. Stałe doskonalenie umysłowe

---

⁴³ K. Łatak, op. cit., s. 95.

⁴⁴ Ibid., s. 67–71.

kanoników regularnych było pożądanie najbardziej w kaznodziejstwie, a także w prowadzonym nauczaniu w zakresie szkół parafialnych i powiatowych niemal przy każdej parafii kanonickiej. Innym, równie ważnym obszarem działalności duszpasterskiej kanoników regularnych była dobroczynność na rzecz ubogich. Wiązało się z nią prowadzenie szpitala, gdzie schronienie znajdowali chromi i potrzebujący⁴⁵.

Stan personalny prowincji nie przekroczył 40 zakonników, ale klasztory stale dbały o napływ nowych kandydatów do zakonu. Najwięcej adeptów w domu wileńskim odnotowano w 1833 r., kiedy było ich sześciu. Od momentu ustanowienia prowincji zarządzało nią siedmiu prezesów. Wśród nich na uwagę zasługuje ks. Feliks Śliwiński, pierwszy prezes, który do Wilna przybył z domu krakowskiego na Kazimierzu, gdzie był profesorem filozofii. W 1805 r. uzyskał na uniwersytecie wileńskim tytuł naukowy doktora teologii i prawa. Prowincją kierował do 1817 r., kiedy to zrezygnował z urzędu. Zmarł w klasztorze wileńskim w 1822 r. Kolejnym znaczącym prezesem był ks. Behler Henryk Malachiasz, z pochodzenia Litwin. Do zakonu wstąpił po 1801 r. Będąc na urzędzie prepozyta klasztoru w Żurawicach i Ozieranach restaurował tamtejsze zespoły kościelno-klasztorne. Na urząd prezesa prowincji rosyjsko-litewskiej został wybrany w 1822 r. Jego kadencja trwała jednak tylko rok. Interesującymi postaciami w prowincji byli również ks. Hieronim Kuczewski z Krzemienicy, powstaniec listopadowy 1830 r., a także księża Michał Olechiewicz, Bolesław Filipowicz i Franciszek Zawadzki, biorący udział w powstaniu styczniowym i w ramach represji zesłani na Syberię⁴⁶.

Prowincja rosyjsko-litewska istniała do 1864 r., ale już w 1832 r. władze rosyjskie zaczęły stopniowo jej wygaszanie. Najpierw kasacie uległy domy w Krzemienicy i Widzach, a w 1845 r. likwidacji poddano klasztory w Bychowie, Słonimiu, Ozieranach, Karpilówce i Żurawiczach. Jako ostatni zlikwidowany został klasztor w Wilnie. Placówki kanonickie przekształcono w regularne parafie personalne. Ostatnim zakonnikiem, który zmarł na Litwie, był ks. Franciszek Zawadzki, proboszcz parafii antokolskiej do 1915 r. Zasługą tego kapłana była podjęta na początku XX w. próba wznowienia prowincji litewskiej, zakończona jednak niepowodzeniem. Pozostawił po sobie cenne dzieło źródłoznawcze w postaci „Kroniki Antokolskiej”⁴⁷.

5. Podsumowanie

Dzieło kanoników regularnych laterańskich Litwy i Białorusi zasługuje na szersze studia badawcze, Reprezentują oni jeden z nielicznych zakonów, które zdołały utworzyć stosunkowo gęstą sieć placówek duszpasterskich na ziemiach

⁴⁵ Ibid., s. 95; id., *Szkoły parafialne Kanoników Regularnych...*, s. 351–379; cf.: Ł.S. Kopera, *Szkolnictwo i opieka społeczna u Kanoników Regularnych Laterańskich obediencji kłobuckiej*, „Veritati et Caritati”, 2015, nr 5.

⁴⁶ Więcej informacji biograficznych o wymienionych zakonnikach v. K. Łatak, *Kongregacja krakowska Kanoników Regularnych...*, s. 95–97; v. także: K. Sowa, *Duchowni na Syberii*, „Nasza Przyszłość”, 1991, nr 77, s. 144.

⁴⁷ Maszynopis czterech tomów kroniki przechowuje Państwowe Archiwum Historyczne Litwy (Lietuvos valstybes istorijos archyvas, sygn. f. 1135). A. Prašemantait, op. cit., s. 465–479; K. Łatak, op. cit., s. 97–98; cf., T. Zawadzki, *Wspomnienie z życia ks. Franciszka Rogala-Zawadzkiego (1829–1915) ostatniego zakonnika wileńskiej diecezji ze starej generacji*, Wilno 1938.

wschodnich dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Zasługi kanoników regularnych w chrystianizacji ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego, której towarzyszyła ekspansja tożsamości narodowej i kulturowej, nie znajdują dotąd właściwego uznania historyków, którzy w tej dziedzinie podnoszą najczęściej zasługi bernardynów, dominikanów, karmelitów bosych czy jezuitów.

Kanonicy regularni laterańscy z kongregacji krakowskiej Bożego Ciała zdołali stworzyć na pograniczu polsko-ruskim osiem placówek zakonnych, w których liczba zakonników nie była imponująca, ale znacząca na tyle, by po trzecim rozbiore Rzeczypospolitej móc powołać nową prowincję zakonną, litewsko-rosyjską, pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Kulturotwórcza rola klasztorów „wschodnich” uwidaczniała się w prowadzonym duszpasterstwie, na które składało się sprawowanie liturgii, nauczanie w szkołach parafialnych i powiatowych, troska o ubogich poprzez zorganizowane szpitalnictwo, bractwa i stowarzyszenia o charakterze religijnym, a także gospodarowanie w licznych folwarkach. Jednakże do najbardziej czytelnych pomników kultury zakonu kanoniczego należą pozostałości zespołów budynków kościelno-klasztornych, m.in. w Wilnie na Antokolu i w Krzemienicy, jak również zbiory biblioteczne, niestety rozsiane po różnych instytucjach naukowych na Litwie i w Rosji.

Swoje chlubne karty prowincja zawdzięcza przede wszystkim ludziom, którzy ją tworzyli. Jej pierwszy prezes, ks. Feliks Śliwiński (1796–1817), nie tylko wziął na siebie ciężar odpowiedzialności za przyszłość zakonu, marginalizowanego w polityce antykościelnej i antypolskiej zaboru rosyjskiego, ale także wytyczył program na przyszłość. Wielu zakonników zasłynęło jako wychowawcy w szkołach i na uniwersytecie wileńskim; wielu było budowniczymi, mecenasami sztuki, intelektualistami, duchownymi i patriotami, aż do złożenia ofiary w postaci cierpienia i odosobnienia.

Tym co wyróżnia kanoników regularnych na tle pozostałych wspólnot zakonnych to wysoki poziom obserwacji zakonnej i kultury intelektualnej. Nie pozostawała ona jednak dziełem samym w sobie, ale była narzędziem w realizacji zadań duszpasterskich, jakie stawiała przed zakonnikami reguła św. Augustyna i konstytucje. W rozumieniu zakonu kanoniczego motywem tworzenia kultury było uwielbienie Boga i troska o jego stworzenie. Jak napisał niegdyś ks. Kazimierz Łatak: „Kanonicy regularni pojmowali kulturę, także tę intelektualną, jako odbłask splendoru niebiańskiego, zaś tworzenie kultury, jako zadatek życia wiecznego. Uważali, że wiara, która nie staje się kulturą, jest wiarą nie w pełni przyjętą, nie przeżytą wiernie (...). Ta wiara i przekonanie, że przez tworzenie kultury służy się chwale Boga i dobru bliźnich pozostały w wielu pomnikach materialnych (...),” także tych z dawnej prowincji rosyjsko-litewskiej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Jasnej Góry, sygn. 254. *Acta Visitationum Monasteriorum seu Preapostorum Canonorum Regularium Lateranensium Ordinis S. Augustini Congregationis Cracoviensis Anno Dni 1782 conscripta*, s. 9–15.

Archiwum Prowincji Polskiej Kanoników Regularnych Klasztoru Bożego Ciała w Krakowie, sygn. brak. *Listy 1616–1889*.

Biblioteka Jagiellońska, sygn. 3742 III. Ranatowicz S., *Casimiriae civitatis...*, rkps.

Opracowania

Abraham W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962.

Bachulski A., *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, Warszawa 1929.

Bieniarzówna J., *Kłoczyński Marcin*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1967–1968, t. 13, s. 56.

Flaga J., *Zakony męskie w Polsce około 1772 roku*, t. 2, cz. 1, Lublin 1991.

Gach P.P., *Kasaty klasztorów kanonickich w XIX stuleciu*, [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy w Polsce. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX wieku*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, s. 74–97.

Jakubowski Z., *Stan badań nad kongregacją krakowską kanoników regularnych laterańskich*, [w:] *Kanonicy Regularni Laterańscy. Studia z dziejów Kongregacji Krakowskiej XV–XIX w.*, red. Z. Jakubowski, Kraków 1975, s. 12–26.

Kopera Ł.S., *Szkolnictwo i opieka społeczna u Kanoników Regularnych Laterańskich obediencji kłobuckiej*, „Veritati et Caritati”, 2015, nr 5, 261–288.

Krukowski J., *Szkolnictwo parafialne Krakowa w XVII wieku*, Kraków 2001.

Kubicki W., *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, t. 3, cz. 2, Sandomierz 1938.

Kumor B., *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 2, Kraków 1999.

Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 7: *Czasy nowożytne. Kościół w okresie absolutyzmu i oświecenia*, Lublin 2003.

Kürbis B., *O początkach kanonii w Trzemesznie*, [w:] *Europa – Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu Prof. Kazimierza Tymienieckiego*, red. J. Bardach i in., Poznań 1970, s. 327–342.

Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie*, Wilno 1912.

Laberschek J., *Na przełomie wieków XVI i XVII*, [w:] *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do roku 1939)*, red. F. Kiryk, Kraków 1998, s. 161–212.

Lorentz S., *O architekcie Janie Zaorze i dekoratorach kościoła św. Piotra i Pawła*

na Antokolu w Wilnie, Lwów 1938 („Dawna sztuka”, 1938, nr 1.).

Łatak K., *Biskupi wobec krakowskiej kongregacji kanoników regularnych laterańskich do połowy XVII w.*, [w:] *Klasztor w Kościele średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich i A. Pobóg-Lenartowicz, Warszawa-Wrocław-Opole 2000, s. 151–163.

Łatak K., *Dwór królewski wobec klasztoru kanoników regularnych Bożego Ciała w Krakowie w XV i XVI wieku*, [w:] *Klasztor w państwie średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich i A. Pobóg-Lenartowicz, Wrocław-Opole-Warszawa 2005, s. 117–124.

Łatak K., *Kanonicy regularni laterańscy kongregacji krakowskiej. Ogólny zarys dziejów*, „Ełckie Studia Teologiczne”, 2000, nr 1, s. 147–155.

Łatak K., *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999.

Łatak K., *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, B. Makarczyk, Kraków 2005, s. 17–38.

Łatak K., *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków 2002.

Łatak K., *Kongregacja krakowskich kanoników regularnych Bożego Ciała*, Kraków 2002.

Łatak K., Nalbach S., *Ze studiów nad kulturą umysłową kanoników regularnych krakowskiej prepozytury Bożego Ciała w XV i XVI wieku*, Kraków 2009.

Łatak K., *Początki ruchu kanonickiego na ziemiach polskich*, [w:] *Miscellanea scientifica in honorem beatissimi patris Joannis Pauli*, ed. S. Strękowski, Ełk-Suwałki 1999, s. 231–239.

Łatak K., *Poczet rządców opactwa Bożego Ciała kanoników regularnych laterańskich w Krakowie*, Kraków 2005.

Łatak K., *Prepozytury autonomiczne i kongregacje centralistyczne kanoników regularnych w dawnej Polsce*, „Ełckie Studia Teologiczne”, 2001, nr 2, s. 116–122.

Łatak Ł., *Biblioteka kanoników regularnych laterańskich w Krakowie do końca XVI wieku*, „Echa Przeszłości”, 2002, nr 3, s. 27–46.

Łatak Ł., *Szkoły parafialne Kanoników Regularnych Laterańskich w Małopolsce w czasach staropolskich*, „Nasza Przeszłość”, 2012, nr 117, s. 351–380.

Łobaza M., *Książka i księżnica w klasztorze Kanoników Regularnych Laterańskich w Mstowie w czasach staropolskich*, [w:] *Mstów: miasto – klasztor – parafia na przestrzeni wieków*, red. K. Łatak, Łomianki 2013, s. 311–323.

Niebelski E., *Kanonicy regularni laterańscy w powstaniu 1863 roku i ich późniejsze losy*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, B. Makarczyk, Kraków 2005, s. 385–402.

Pietrzekiewicz I., *Biblioteka kanoników regularnych w Krakowie w XV i XVI wieku*, Kraków 2003.

Pietrzekiewicz I., *Biblioteki kanoników regularnych laterańskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego – zarys problematyki badawczej*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, B. Makarczyk, Kraków 2005, s. 421–422.

Pietrzekiewicz I., *Książka jako świadectwo kultury krakowskiego konwentu kanoników regularnych na przestrzeni XV–XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, 2001, nr 61, s. 2, 125–136.

Pietrzekiewicz I., *Księgozbiory konwentów i szkół kanoników regularnych laterańskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Nasza Przeszłość”, 1999, nr 92, s. 487–497.

Pobóg-Lenartowicz A., *Kanonicy regularni na Śląsku: życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Opole 1999.

Pobóg-Lenartowicz A., *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 1992, nr 101, s. 85–98.

Prašemantaitė A., *Dzieje kanoników regularnych laterańskich w „Kronice Antokolskiej”*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, B. Makarczyk, Kraków 2005, s. 465–480.

Przybyszewski B., *Krakowskie szkolnictwo parafialne przy końcu średniowiecza*, [w:] *Z przeszłości Krakowa*, red. J.M. Małecki, Warszawa-Kraków 1989, s. 51–68.

Sowa K., *Duchowni na Syberii*, „Nasza Przeszłość”, 1991, nr 77, s. 123–63.

Świerk A., *Średniowieczna biblioteka kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965.

Urban W., *Szkoła parafialna Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie w pierwszej połowie XVI w. w świetle krakowskiego Archiwum Archidiecezjalnego*, „Nasza Przeszłość”, 1992, nr 78, s. 385–389.

Zawadzki T., *Wspomnienie z życia ks. Franciszka Rogala-Zawadzkiego (1829–1915) ostatniego zakonnika wileńskiej diecezji ze starej generacji*, Wilno 1938.

Łukasz S. Kopera

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

KANONICY REGULARNI LATERAŃSCY NA POGRANICZU POLSKO-RUSKIM – OD KLASZTORU DO PROWINCJI

Streszczenie: Wśród wielu zakonów, jakie najwcześniej pojawiły się na ziemiach Królestwa Polskiego, był Zakon Kanoników Regularnych Laterańskich. Pierwsze klasztory powstały w XI-XII w. w trzech wielkich dzielnicach kraju

(Śląsk, Mazowsze i Wielkopolska). W XV w. kanonicy regularni przybyli do stołecznego Królestwa, a ściśle na podkrakowski Kazimierz. Prepozytura Bożego Ciała, którą zakonnicy objęli wówczas z nadania pary królewskiej Jadwigi i Władysława Jagiełło, dała początek licznym klasztorom i domom zakonnym w pozostałych dzielnicach kraju, a następnie także w Wielkim Księstwie Litewskim, złączonym z Koroną unią personalną na mocy aktu wydanego w Lublinie w 1569 r. Rozsiane klasztory kanonickie na Litwie (Wilno, Krzemienica, Widze, Bychów, Słonim, Ozierany, Karpilówka, Żurawicze) po trzecim rozbiórce utworzyły samodzielną prowincję litewsko-rosyjską św. Michała Archanioła. Kanonicy regularni zasłynęli tam jako budowniczcy, mecenas kultury, fundatorzy szkół, mistrzowie uniwersyteccy, gorący patrioci. Prowincja uległa rozwiązaniu w 1864 r. w odwiecie Rosjan za udział zakonników w powstaniu styczniowym.

Słowa kluczowe: kanonicy regularni laterańscy, prepozytura, prowincja litewsko-rosyjska św. Michała Archanioła

Lukas S. Kopera

Jan Długosz University in Częstochowa

THE CANONS REGULAR OF THE LATERAN ON THE POLISH-RUTHENIAN – FROM THE MONASTERY TO THE PROVINCE

Summary: Among many orders that appeared at the earliest in the lands of the Kingdom of Poland was the Order of the Canons Regular of the Lateran. The first monasteries were built in the period from 11th to 12th century in three large districts of the country: Silesia, Mazovia and Greater Poland. In the 15th century canons regular came to the Royal Capital City, precisely to Kazimierz near Cracow. The Corpus Christi provostry, which was granted to the canons by the royal couple – Jadwiga and Władysław Jagiełło, gave rise to numerous monasteries and religious houses in the remaining districts of the country, and later, also in the Grand Duchy of Lithuania, joined to the Crown by a personal union under an act issued in Lublin in 1569. After the Third Partition of Poland canon monasteries spread throughout Lithuania (Vilnius, Krzemienica, Widzew, Bychów, Słonim, Ozierany, Karpilówka, Żurawicze) and created the independent St. Michael the Archangel Lithuanian-Russian province. The canons regular became famous there as the builders, patrons of culture, school founders, university masters and true patriots. The province was dissolved in 1864 as the result of Russians' retaliation for the participation of the canons in the January Uprising.

Keywords: Canons Regular of the Lateran, St. Michael the Archangel Lithuanian-Russian province